

<sup>1</sup>Петрушенко В.Л., Пинда Л.А., Подольська Є.А. та ін. Культурологія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів I – IV рівнів акредитації. – 4-те вид., стереотипне / За заг. ред. проф. В.М. Пічі. – Львів, 2006. – С. 20; <sup>2</sup>Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М., 1985. – С. 372; <sup>3</sup>Шевченко Лариса, Шулінова Лариса. Стилїстика української літературної мови: функціональна діагностика тексту. Навч. посібник. – К., 2004. – С. 71; <sup>4</sup>Шевченко Л.І. Тенденції розвитку світових мов і національна перспектива: лінгвістичні можливості впливу на ситуацію // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – К., 2001. – Вип. XII. – С. 7.

*Н.Ф. Пашковська, ст. викл.*

## **ЛЕКСИЧНА СИНОНІМІЯ У СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ**

*У статті розглядаються важливі теоретичні питання лексичної синонімії як системного мовного явища.*

*In the article the important theoretical questions of lexical synonymy within the system linguistic phenomenon are examined.*

Будь-яке явище, об'єкт реальної дійсності в науковому дослідженні має розглядатися в системі відношень із іншими об'єктами, від вивчення окремих елементів мови дослідник переходить до вивчення їх взаємозв'язків і відношень. Лексична синонімія – одна з найбільш вивчених семантичних категорій, проте дослідники знову і знову звертаються до цього мовного феномена.

Синонімічні відношення в лексиці, як і в будь-якій іншій сфері, значною мірою залежать від тих основних принципів і закономірностей, які характеризують систему цієї мови. Тому лексична синоніміка будь-якої мови має свої особливості, свої характерні риси, що відрізняють її від лексичної синоніміки іншої мови. Лексична синоніміка є тією сферою мовної матерії, в якій найяскравіше виявляються внутрішні й зовнішні фактори розвитку мови. В синоніміці відображаються номінативна варіативність, експресивність слів, їх стилістичне значення.

Існують різні визначення синонімів, що пояснюються об'єктивними причинами. З.Є. Александрова синонімами називає слова, що виражають одне і те саме поняття, тотожні або близькі за

значенням, які відрізняються відтінками значення або стилістичним забарвленням (чи сферою вживання), або одночасно названими ознаками<sup>1</sup>. С.Г. Бережан стверджує, що синоніми слід визначати як слова, що збігаються хоча б в одному із лексико-семантичних варіантів своїх значень<sup>2</sup>. При такому визначенні немає необхідності говорити окремо про тотожність і близькість, бо повний збіг двох чи декількох моносемічних слів у повному обсязі явище дуже рідкісне. А. Шапіро синонімами вважає слова, різні за своїм звуковим складом, що позначають одне поняття, у вираженні яких вносяться додаткові відтінки<sup>3</sup>. Т. Арбекова під синонімами розуміє слова різної форми, що збігаються предметною стороною значення<sup>4</sup>, А. Хазанович – слова або стійкі словосполучення, що позначають одне і те саме поняття (або поняття дуже близькі)<sup>5</sup>.

На думку В.М. Ключової, при визначенні суті синонімів зведення їх до одного поняття чи близьких понять складає тільки частину їх характеристики. Тому вона визначає синоніми як два слова-поняття, що відображають сутність одного і того самого явища об'єктивної дійсності, але мають різні додаткові відтінки в значенні та служать не стільки для взаємозаміни, скільки для уточнення думки і нашого ставлення до висловленого. Широке розуміння “близькості значення” привело до введення в синонімічні ряди слів, словосполучень, що є швидше семантичними змінами, ніж синонімами в традиційному академічному розумінні. Подібних визначень синонімів нараховується близько трьох десятків, що зайвий раз свідчить про складність явища синонімії та відсутність єдиної теорії синонімії в нашому мовознавстві<sup>6</sup>.

В.І. Ракітіна до синонімів пропонує відносити слова, що характеризуються: спільною предметно-логічною віднесеністю (виражають одне поняття, мають одні і ті ж інваріанти компонентів значення), спільністю лексико-граматичної категорії (мають одну і ту саму модель синтаксичної сполучуваності – інваріантних моделей, але з урахуванням семантики її компонентів) і рівноцінною лексичною сполучуваністю – збігом денотативної співвіднесеності. Різниця в середині синонімічного ряду зводиться до наявності специфічних для окремих слів диференційних компонентів, синтаксичних моделей і лексичної сполучуваності (в рамках більш загальної для всіх сполучуваності)<sup>7</sup>.

Синоніми виникли як результат добору досконалих форм вираження думок і почуттів. На думку В.С. Вашенка, “синоніми

задовольняють прагнення людини до влучності й краси мовлення. Саме в синонімах приховані найбільш “інтимні” особливості лексичної системи, її комунікативні та виразові можливості”, синоніми – це усталені у мовному вжитку ряди лексичних одиниць, співвідносних з одним чи кількома пов’язаними між собою поняттями, певною мірою близьких за своїми семантико-стилістичними властивостями. З цих одиниць можна добирати найбільш вдалі, точні, влучні або яскраві для конкретного мовного акту слова залежно від обставин, які супроводжують спілкування або вираження думок і почуттів людини<sup>8</sup>.

Якщо при дослідженні синонімів звернути увагу на зв’язок світу слів зі світом понять, на здатність мови глибше, повніше і точніше виражати наші знання й уявлення про світ, то, на думку А.О. Брагіної, природно дійти висновку: синоніми хоч і різні слова, але вони близькі за своїм значенням і виражають одне поняття. Цієї думки дотримуються Ц. Сакарулі, М. Палевська, В. Сіротіна. Однак, розуміння близькості часто дуже розширюється й до синонімів зараховуються не тільки слова, що позначають одне поняття, а й слова, які позначають різні поняття, хоч і близькі між собою.

Лексика української мови надзвичайно багата словами, що визначають не лише основні поняття, але і різноманітні їх смислові та стилістичні відтінки. Завдяки цьому між словами виникають особливі відношення, на основі яких виявляють себе синонімічні засоби мови. У кожному синонімі виявляється смислова і стилістична своєрідність, тобто тонкі, дуже специфічні смислові відтінки, подається і те загальне, що робить можливим ставити його в паралель з іншими словами, і те своєрідне, специфічне, чим відрізняється воно від інших.

Проаналізувавши різні визначення синонімів, можна помітити, що в основі їх лежать поняття, значення і взаємозамінність. Критерієм при визначенні синонімів не може бути емоційне забарвлення слова: емоції в мові відіграють лише додаткову роль і не можуть бути відправним пунктом при аналізі, а тому слід відштовхуватися від логічного характеру слова. При встановленні синонімічності слів варто виходити не з одного якогось критерію, а з їх сукупності: збіг значення, синтаксична сполучуваність і лексична сполучуваність. Це не означає, що синоніми повністю мають збігатися за своїми семантичними чи релятивними характеристиками. За ступенем важливості для встановлення синонімічності визначені

критерії можна розподілити в такому порядку: на першому місці – семантичний критерій, який на рівні парадигматики дає змогу виділити синонімічний ряд; на друге місце виводяться синтаксичний критерій і критерій лексичної сполучуваності, тобто синтаксична і лексична дистрибуція, які взаємодоповнюються і підпорядковуються семантичному.

Деякі лінгвісти критерієм синонімічності вважають взаємозамінність слів. Так, на думку А.М. Гвоздева, синонімів немає там, де їх заміна неможлива, а є лише слова, що позначають різні поняття, хоч інколи і близькі між собою<sup>9</sup>. Л.А. Булаховський цю властивість кладе в основу визначення синонімів<sup>10</sup>. М.М. Шанський вважає можливість взаємозаміни найважливішою, найбільш характерною властивістю синонімів<sup>11</sup>.

Практичним критерієм визначення синонімів В.А. Сиротіна вважає можливість взаємозаміни, наявність декількох контекстів, у яких синонімічні слова можуть уживатися без помітної різниці<sup>12</sup>. Аналогічно є і точка зору Б.В. Горнунга, який вважає, що для виділення з усієї маси слів тої категорії, яку слід вважати синонімами необхідно мати точний критерій. Цей критерій він виділяє, виходячи з таких двох передумов: 1) синоніми мають складати замкнутий синонімічний ряд, який для конкретного синхронного стану мови неминуче змінюється як від появи нових слів і втрати старих, так і від зміни семантичних співвідношень між словами, що зберігаються в мові; 2) синонімами є слова, взаємозамінні у визначених контекстах, що перебувають у суворому співвідношенні один з одним, але не в будь-яких контекстах. Звідси випливає, що відповідно до другого пункту до синонімів не мають відноситися слова, взаємозамінні в будь-яких контекстах. П. Александров пропонує відносити до синонімів лише семми, які можуть виражати одне і те саме поняття і здатні замінювати одне одного в будь-яких контекстах, не впливаючи на предметно-логічний зміст висловлювання<sup>13</sup>.

Теоретичне обґрунтування взаємозамінності знаходимо в Ю.Д. Апресяна. Даючи визначення синонімів як слів, що виражають одне і те саме поняття, але відрізняються відтінком значення або стилістичним забарвленням, він наголошує, що у мовознавстві не розкрито поняття “відтінок значення”. За Ю. Апресяном, відтінок значення – це семантична особливість значення, що з’являється в ньому завдяки існуванню в мові декількох словникових одиниць, які виражають одне поняття. Оскільки відтінки значень реалізуються не

в усіх випадках вживання слова з таким значенням, тобто оскільки наявні контексти, в яких вони не реалізуються, то з'являється можливість часткової заміни. Для того, щоб у контексті могла бути здійснена заміна одного синоніма іншим, вони повинні мати відповідні властивості. Деякі слова можуть здаватися близькими за значенням, але не вступати в синонімічні відношення. Взаємозамінними, на думку Ю. Апресяна, можуть бути визнані лише словникові одиниці, які вживаються в одній загальній конструкції і мають часткову сполучуваність. Тому контексти, в яких можлива взаємозамінність синонімів, мають характеризуватися єдністю конструкцій і єдністю безпосередньої лексичної сфери, в якій вони вживаються. Критерієм синонімічності Ю. Апресян вважає і спільність значення слів. Однак він не може використовуватися доти, поки не будуть знайдені матеріальні конкретно-лінгвістичні умови вияву цієї спільності у мові. Принцип взаємозамінності у будь-якому контексті, як основний критерій синонімічності, висуває і С. Ульманн. Однак, як вважає Ю. Апресян, цей принцип не може бути використаний, оскільки майже не існує синонімів, які не відрізнялися б один від одного або з семантичного, або з емоційно-стилістичного боку<sup>14</sup>.

Усі ці думки змушують приєднатися до тих мовознавців, які в своєму визначенні синонімів спираються на значення слова. За допомогою цього критерію легко зіставити слова, які за своїми фразеологічними чи стилістичними особливостями не входять в один вузький контекст. Не викликає сумнівів той факт, що лексичне значення слова в слові одне, але воно, за словами Д.М. Шмельова, може складатися з кількох потенційних типових словосполучень, які з різних боків характеризують єдине смислове ціле<sup>15</sup>. Ці типові потенційні сполучення є ні що інше, як лексико-семантичні варіанти. Аналізу піддається слово як лексема, в усіх його формах і лексичних значеннях. Об'єднання слів як одиниць словникового складу відбувається за основною для слова ознакою – за лексичним значенням слова.

А.П. Євгенєва вважає, що взаємозамінність суперечить основним функціям синонімів (ідеографічній і стилістичній) і що цей критерій може бути використаний лише для абсолютних синонімів. На її думку, в основі взаємозамінності лежить можливість називання предмета чи явища різними словами, тобто спільність номінації, а слова-синоніми об'єднуються спільним поняттям<sup>16</sup>.

Отже, питання взаємозамінності при визначенні синонімів розглядається в багатьох працях, присвячених проблемам синонімії. У науковій літературі немає єдності поглядів на взаємозамінність як критерій синонімії. Нами розглядається взаємозамінність як додатковий критерій, бо вона не є абсолютною і використовується для виявлення конотацій (при зіставленні синонімічних одиниць відбувається їх протиставлення у стилістичному й емоційно-експресивному планах).

<sup>1</sup>Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка / Под ред. Л.А. Чешко.– М., 1975.– С. 5; <sup>2</sup>Бережан С.Г. К семантической интерпретации явления синонимии // Лексическая синонимия. – М., 1967. – С. 51; <sup>3</sup>Шапиро А. Некоторые вопросы теории синонимов (на материале русского языка) // Доклады и сообщения ин-та языкознания АН СССР. – М., 1995. – № 8. – С. 192; <sup>4</sup>Арбекова Т. К вопросу о соотношениях между синонимами: Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1953; <sup>5</sup>Хазанович А. Явление синонимии в идиоматике современного немецкого языка // Ученые записки ЛГУ. № 260. – Л., 1958; <sup>6</sup>Клюева В.Н. Краткий словарь синонимов. – М., 1961; <sup>7</sup>Ракитина В.И. Критерии синонимичности в различных частях речи: на материале англ. языка: Автореф. ... канд. филол. наук. – М., 1974. – С. 15; <sup>8</sup>Ващенко В.С. Українська лексикологія. Семантико-стилістична типологія слів. – Дніпропетровськ, 1979. – С. 38; <sup>9</sup>Гвоздев А.Н. Очерки по стилистике русского языка. – М., 1965. – С. 57; <sup>10</sup>Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К., 1959; <sup>11</sup>Шанский Н.Н. Современный русский язык. – М., 1987; <sup>12</sup>Сиротина В.А. Лексическая синонимика в русском языке. – Львов, 1960. – С. 48; <sup>13</sup>Александров П. О понятии синонима // Лексическая синонимика: Сб статей. – М., 1967. – С. 42; <sup>14</sup>Апресян Ю.Д. Избр. труды. Т. 1. Лексическая семантика. – М., 1995; <sup>15</sup>Шмелев Д.Н. Современный русский язык. Лексика. – М., 1977. – С. 69; <sup>16</sup>Евгеньева А.П. Очерки по синонимике современного русского литературного языка. – М.–Л., 1966. – С. 29.